

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.07>

УДК 94:271.4(477)«1941/1944»

## СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ (1941 – 1944 РР.)

**Санкович Марія Василівна**

аспірантка кафедри всесвітньої історії,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

Івано-Франківськ

e-mail: mariya\_sankovih@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3094-5238>

**Анотація.** У статті доведено, що завдяки гнучкій організаторській, ідеологічній та дипломатичній діяльності вищого духовенства на чолі з митрополитом А. Шептицьким, Українська греко-католицька церква зуміла в складних умовах війни зберегти свою структуру, продовжувати повноцінне релігійне життя, утверджувати серед українського народу християнські цінності, національну єдність і злагоду як передумови для здобуття українцями власної державності. УГКЦ вдалося уникнути масових репресій серед духовництва та чернецтва, однак її керівництво не залишилося байдужим щодо репресій німецьких окупаційних властей проти мирного населення, засуджуючи такі дії у пастирських листах та зверненнях до вищого німецького керівництва. Встановлено, що українські священники багато зробили для порятунку єврейського населення та представників українського Руху Опору.

**Ключові слова:** Українська греко-католицька церква, релігійні організації, ОУН-УПА, боротьба, підпілля.

**Постановка проблеми.** Політика німецької влади в Східній Галичині в релігійній та церковній сферах різко відрізнялася від політики попереднього окупаційного режиму. Було проголошено свободу віросповідання та релігійного життя. Уже в «Прокламації до населення Галичини», виданій з приводу приєднання регіону до Генеральної губернії, Г. Франк проголосив свободу релігійних відправ, а під час перебування в Галичині в жовтні 1941 р. заявив, що українське населення краю матиме можливість для розвитку релігійного життя.

**Мета** – дослідити становище Української греко-католицької церкви під німецькою окупацією упродовж 1941 – 1944 рр.

**Аналіз публікацій та досліджень.** Окрім джерел, представлена стаття ґрунтується на науковий доробок Н. Антонюк [Антонюк, 1997; Антонюк, 1999].

**Виклад основного матеріалу.** Проголошуючи в цілому толерантне ставлення до релігії, окупаційна влада негативно відносились до участі церкви та її ієрархів в національному житті. Особливо виразно це проявилось після придушення нацистським режимом спроб відродження української державності. Німецька влада, через посередництво військових, як повідомляв журнал «Ідея і чин», зробила спробу примусити митрополита А. Шептицького відкликати свого пастирського листа, виданого з приводу Акту відновлення Української Держави [Антонюк, 1997, с. 211].

Згідно з розпорядженням губернатора Галичини, Відділ науки і навчання з 6 січня 1942 р. дозволив священикам викладати релігію в школах. З цією метою шкільна влада дистрикту зобов'язала митрополиту ординацію подати списки священиків для виконання цього розпорядження. У відповідь церковна адміністрація дала певні доручення деканам [Антонюк, 1997, с. 212].

На початку 1943 р. виникла загроза припинення викладання релігії у початкових та фахових школах. Приводом до цього послужила, очевидно, особлива позиція митрополита А. Шептицького, який виступив з посланням «Не убий», в якому засуджував кровопролиття як спосіб розв'язання політичних проблем. Хоча формально причиною припинення викладання релігії були урядові звіти про неналежне використання деякими священиками годин, відведених на вивчення релігії.

Непросто склалися відносини між німецькою владою та церквою в питаннях церковної обрядовості. Зокрема, начальник Української поліції Пітулай виступив із застереженням стосовно шлюбів українських поліцаїв. Він зауважив, що греко-католицькі священики видають свідоцтва про одруження членам Української поліції, тоді, як згідно з чинним в дистрикті Галичина австрійським цивільним законодавством про організацію державної поліції, вони можуть взяти шлюб лише з дозволу керівництва. За шлюби, укладені без такого дозволу, подружні пари, а також священики, що їх уклали, мали притягатися до адміністративної відповідальності. Поліцаї негайно мусили звільнитися зі служби. За непослух призначалися також примусові роботи [Антонюк, 1999, с. 30].

Оцінюючи німецьку політику в релігійному питанні, орган ОУН «Ідея і чин» зауважив, що вона спрямована на розкол українського національного організму. Проголошуючи свободу релігійних переконань та заявляючи, що виключно справа населення творити форми церковно-релігійного життя, влада намагалася поставити процеси, що відбувалися в релігійному житті, під свій контроль та керувати ними. Як тільки після відступу більшовиків церковне життя в Україні почало відроджуватися, німці без будь-яких причин розпустили церковні ради, що почали виникати з метою церковного відродження. Підставою до закриття церковних рад, констатував журнал, було, очевидно, лише те, що німецька влада боялася будь-яких форм українського організованого життя [Anatomie des SS – Staates, 1989, с. 14].

Все ж таки, не дивлячись на неоднозначність німецької політики щодо релігії та церкви, українське духовенство Східної Галичини мало певні важелі впливу на політичну ситуацію, що відображалось в різного роду відозвах, листах, посланнях вищих церковних ієрархів до населення краю. В одних випадках відображалися інтереси українського народу, в інших – німецької влади, що свідчило часто про особливу думку церковних ієрархів.

Свою державницьку позицію духовенство УГКЦ продемонструвало в липні-серпні 1941 р. Тоді УГКЦ підтримала Акт відновлення Української державності від 30 червня 1941 р., наголошуючи у пастирських листах і проповідях на дотриманні християнських принципів у державотворчому процесі. До складу сформованого Я. Стецьком 30 червня 1941 р. Уряду – Українського державного правління – ввійшов міністр народної освіти й релігійних справ В. Радзикевич.

Довголітній член ОУН Василь Турко розповідає, як в Радехові на Львівщині «ішла жвава підготовка до врочистого відсвяткування Акту відновлення Української

державності». Свято відбулося біля церкви. Промовляв о. Пелех та інші священослужителі. У Народному домі староста о. Мурович приймав присягу на вірність Українському урядові. Повітовим комендантом Української поліції став син священика в Холоєві І. Коритко [Церква йде в підпілля, 1942, с. 7].

Будинки священиків часто ставали квартирами ОУН-УПА. Зокрема, влітку 1941 р. видатний діяч ОУН І. Климів – «Легенда» випроваджував В. Кука (полковника Ковалю) до Дніпропетровська з похідною групою і, як згадує В. Лобай, «це було в хаті о. Коверка». До Другої світової війни І. Климів – «Легенда» підтримував тісний зв'язок з митрополитом А. Шептицьким завдяки зв'язковій, сестрі-монахині родом з Ременова Марії [Церква як оплот віри, 1942, с. 6].

Практичним застосуванням християнських принципів у боротьбі з поневолювачами стала взаємодія УГКЦ зі структурними підрозділами Українського центрального комітету, завданням якого був захист інтересів українського громадянства перед німецькою окупаційною владою. З 68-ми комітетів районних і повітових делегатур УЦК у Галичині 29 очолювали священики. Жертвами репресивних акцій стали й священики, яких гестапо звинувачувало у приналежності до «недозволеної української організації». За таких обставин у лютому 1942 р. був заарештований парох с. Жаб'є о. П. Витвицький, розстріляний з іншими заручниками у в'язниці м. Чортків (Тернопільщина) 27 листопада 1942 р. Парох с. Сулимова о. Ю. Ковальський, до якого навідувалися бійці УПА, у 1943 р. потрапив до концтабору Аушвіц (Польща) внаслідок підозри у співпраці з українським підпіллям. Священики часто виступали на захист ув'язнених. Зокрема, після втечі із в'язниці у Чорткові у лютому 1943 р. І. Яремчук, звинуваченої у приналежності до ОУН, її спочатку переховував у себе парох Ворохти о. М. Куницький, а потім о. М.-Л. Бурнадза видав необхідну метрику й документи з УДК у Станіславові. 27 листопада 1942 р. в Коломиї заарештували 52-ох українських патріотів, одного з них – о. Павла Витвицького з с. Витвиці – розстріляли. Парох м. Яворів о. М. Драгомирецький був замордований загартниками у 1943 р. Мученицькою смертю загинув о. Ю. Ковальський з Івано-Франківщини, в'язень німецьких тюрем і концентраційних таборів. У його парафії в с. Сулимів переховувалось від гітлерівців чимало євреїв, ромів, українців, а з лісу часто заходили бійці УПА. За звинуваченням у приналежності до «бандугруповань» у листопаді 1943 року парох Ворохти о. М. Куницького побив гестапівець. З тієї ж причини у листопаді 1942 року гестапо заарештувало о. Семена Іжика, якого згодом утримували у в'язницях Дрогобича, Сянока, Тарнова і Кракова [Заарештовано вірян Львівської області, 1943, с. 8].

Під час масового арешту в Станіславові в українському театрі ім. І. Франка 14 листопада 1943 р. гестапо затримало о. Л.-М. Бурнадза, але за клопотанням УДК звільнило. У лютому 1944 р. під час «пацифікації» в селах Заріччя і Делятин поліція арештувала місцевого пароху, виконуючого обов'язки волосного старшини, о. І. Крижановського [Відновлення роботи ПТНЗ, 1941].

Під час наближення фронту у квітні 1944 р. загинули парох с. Рунгури Косівського району о. В. Пужак (розстріляний угорцями) і парох с. Угринова Станіславського району о. І. Терешкун («замордований більшовиками»).

Активна діяльність греко-католицького духовенства в численних українських організаціях допомогла багатьом підпільникам уникнути загибелі. В. Турко та інші

вояки УПА були вирвані з лап гестапо о. М. Сопуляком, членом Українського допомогового комітету у Кракові. Врятував їх о. І. Гриньох, забравши до Берліну. Отець Іван забезпечив своїх земляків документами і допоміг пройти усі німецькі пости аж до армії союзників [Звернення до населення області, 1942].

Подібна негативна критика подавалася і щодо діяльності греко-католицької церкви. Для створення негативного образу свого оппонента офіційна радянська археографія висувала ряд аргументів. Найбільш загально вони подаються у довідці «про антирадянську націоналістичну діяльність греко-католицького уніатського духовенства»: «У 1941 р. звторгненням фашистських окупантів на територію Львівської області греко-католицька церква під керівництвом єпископату, на чолі якого стояв митрополит А. Шептицький, [...] керуючись вказівками Ватикану, фашистської влади та її підсобників – українських буржуазних націоналістів, відкрито виступала проти Радянської влади. Початком антирадянської пропаганди було архіпастирське послання митрополита Шептицького всьому духовенству і віруючим першого липня 1941 р., в якому він закликав визнати український націоналістичний уряд і дякував німецько-фашистському командуванню за «визволення» [...] В організованому фашистами [...] українському центральному комітеті (УЦК) священники греко-католицької церкви брали найактивнішу участь, по суті були на службі фашистських окупантів як підсобники, використовуючи свій вплив [...] Це підтверджується тим, що із 32 делегатів УЦК в районах області 15 очолювали священники уніатської церкви [...] У 1943 р. під час створення німцями дивізії СС «Галичина» священники уніатської церкви взяли у цій справі активну участь, виступаючи в ролі агітаторів серед молоді, вербуючи її в цю дивізію для боротьби з наступаючою Червоною Армією [Заарештовано вірян Львівської області, 1943].

Таким чином, більшість відомих дослідників в тій чи іншій формі констатували той факт, що церква, як авторитетний суспільний інститут, не могла стояти осторонь тогочасних процесів і подій, повинна була реагувати на суспільні настрої та прагнення. Не випадково О. Лисенко підкреслював, що позиція церкви в часи нацистського режиму визначалася подвижницькою місією «... прагнучи через існуючі координаційно-допоміжні органи полегшити життя своїх співвітчизників за умов окупації, духовенство, яке займало активну громадянську позицію, не могло в тій чи іншій формі неспівробітничати з гітлерівцями».

Німецька окупаційна влада дозволила відновити закриті більшовиками храми, які використовувалися в якості складів, клубів, їдалень тощо. З ініціативи української громадськості та духовенства було покінчено з войовничим атеїзмом, відновлено урочисте святкування церковних свят. УГКЦ отримала офіційне визнання з боку місцевої німецької адміністрації щодо участі в національному та культурному житті [УГКЦ, 1942]. Було поновлено діяльність церковних товариств, релігійних видавництв, навчальних закладів, вдалося домогтися дозволу на відкриття Богословської академії, духовних семінарій, випуску шоквартальника «Богослов'я».

У багатьох містах, містечках та селах Галичини відбулися багатолюдні заходи з проведенням урочистих молебнів, в яких активну участь взяли і греко-католицькі священники. У Станіславі участь в урочистому богослужінні та віче взяв Станіславський владика Г. Хомишина, який теж висловив сподівання, на те, щоб

«Українська держава забезпечила щастя, добробут і спокійне життя всім громадянам української землі без огляду на різниці віросповідні, національні і суспільні» [Антонюк, 1997, с. 35]. Він закликав вірних і духівництво до консолідації, дотримання християнських чеснот та терпимості, оскільки лише за таких умов український народ зможе витримати всі лихоліття [Антонюк, 1999, с. 45].

Митрополит А. Шептицький, в першу чергу, спрямовував діяльність церкви на здійснення церковно-духовної місії, забезпечення душпастирської опіки, підвищення суспільної ваги посади священника. З цією метою ним було написано і опубліковане в пресі «Послання до духовенства про організацію парохії і громади» від 10 липня 1941 р. У ньому визначалися невідкладні завдання священників у той важкий період: «На першому місці треба подбати про родини й добро арештованих і вивезених більшовиками вірних. Їх родинам належить поміч, яку мусить душпастир радо й сам уділити, й так зорганізувати, щоб вдовицям, сиротам або жінкам і дітям, що на довший час позбавлені опіки батька й мужа, мають право жадати тієї опіки від церкви. Душпастир нехай уважає себе куратором таких родин і нехай зробить з найпоряднішими господарями контракт о спілку, який запевнив би неприязним якийсь дохід з їх ґрунтів». Він закликав священників взяти активну участь у налагодженні місцевої української адміністрації, у випадках інертності або ж гострого політичного протистояння в місцевих громадах: «... душпастир повинен своєю властю назначити вйта, радних і начальника міліції, пригадуючи вірним конечність послуху для німецької військової, а з часом цивільної влади».

Усвідомлюючи загрозу внутрішніх конфліктів, митрополит висловив застереження щодо непримиренності та радикальності окремих політиків: «Мусимо від усіх домагатися залишення раз на все всяких партійних роздорів, внутрішньої партійної боротьби. Хто приносить нам домашню війну, той шкодить народній справі навіть тоді, якщо б для неї мав великі заслуги. Всі, що пережили большевицьку навалу, свідомі того, що партійні роздори є національним злочином, якого не можна терпіти». Було звернуто також увагу громадськості на необхідність відновлення національної школи, організацію місцевого самоврядування, відновлення діяльності громадських культурно-освітніх товариств і кооперації.

Таким чином, окрім констатації наслідків більшовицької політики, в цьому посланні А. Шептицького відсутні будь-які політичні заяви чи заклики на користь гітлерівської Німеччини. Озвучені тільки конкретні напрямки духовної і організаційної діяльності священників серед українського населення.

У рамках загальної політики окупаційної влади, митрополичий ординаріат УГКЦ закликав духовенство активізувати зусилля населення по збору одягу, взуття, металу, грошей на користь німецької армії, організувати здавання і закупівлю сільськогосподарської продукції. З початком вивозу населення на примусові роботи в Німеччину у пастирському листі А.Шептицький закликав українських віруючих до послуху та сумління. Німецькі окупанти не заперечували діяльності українських громадських товариств, церкви, якщо вона не йшла всупереч німецьким інтересам. Німці навіть дозволили створити 6 липня 1941 р. Раду Сеньйорів, яка невдовзі перетворилася на Українську Національну Раду. Першим її головою був відомий адвокат, голова уряду ЗУНР (1918 р.) К. Левицький, а після його смерті 12 листопада 1941 р. на цю громадську посаду було обрано митрополита А. Шептицького [Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939 – 1945, 1975].

Завдяки дипломатії і праці керівного проводу, УГКЦ набирила організаційної сили, вносила свої корективи в національно-культурне життя. Її структура в роки німецької окупації зазнала змін в сторону чисельного зростання у порівнянні з радянським періодом.

Попри всі складнощі відносин з націоналістичним рухом УГКЦ зберігала свою сталу і тривку позицію єдності з народом та його визвольними прагненнями. Протягом усього періоду нацистської окупації греко-католицькі священники не лише активно діяли на ниві культури і освіти, піклувалися духовним станом вірних, але й допомагали українському Рухові Опору.

Якщо окреслювати становище УГКЦ під двома тоталітарними режимами в 1939 – 1944 рр., то слід відзначити в першу чергу послідовне прагнення церковного керівництва в особі А. Шептицького, єпископів церкви не тільки зберегти її структуру, але й забезпечити духовну діяльність серед населення. Відношення комуністичної влади визначалося принципами відділення церкви від держави і звуженням сфери її суспільної участі. Однак достатньо міцна і організована структура УГКЦ, її високий моральний авторитет і підтримка серед західних українців, вагома постать митрополита А. Шептицького не дозволили комуністичному керівництву реалізувати політику тотального атеїзму та богоборства. Задіяні методи та прийоми партійно-радянських органів та спецслужб дещо ослабили економічну, культурницьку, організаційну сфери діяльності, але не стали причиною внутрішньої кризи, не привели до очікуваного результату – розвалу.

**Висновки.** Отже, під час гітлерівської окупації керівництво УГКЦ намагалося уберегти вірних від нових небезпек, виконувати свою духовну місію, не втручаючись у державні справи та діючи в рамках тих законів і умов, які диктували існуюча влада та обставини. Завдяки гнучкій організаторській, ідеологічній та дипломатичній діяльності вищого духовенства на чолі з митрополитом А. Шептицьким, церква зуміла в складних умовах війни зберегти свою структуру, продовжувати повноцінне релігійне життя, утверджувати серед українського народу християнські цінності, національну єдність і злагоду як передумови для здобуття українцями власної державності. УГКЦ вдалося уникнути масових репресій серед духівництва та чернецтва, однак її керівництво не залишилося байдужим щодо репресій німецьких окупаційних властей проти мирного населення, засуджуючи такі дії у пастирських листах та зверненнях до вищого німецького керівництва.

Керівництво та духовенство УГКЦ в умовах війни та розрухи залишалися на національних позиціях, прагнули зберегти і підтримати серед віруючих духовні та громадянські християнські цінності, бути важливим суспільним інститутом, що мав консолідуючу роль морально-духовного авторитета на західних землях України.

#### **Список використаних джерел та літератури**

Anatomie des SS – Staates. Dokumenten im 2 Rd.: Bd, 1989. Munchen: Deutscher Taschenduch Verlag.

Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939 – 1945, 1975. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.

Антонюк, Н. В., 1999. *Українське культурне життя в генеральній губернії (1939 – 1944 рр.): автореф. дис. д-р іст. наук: 07.00.01*, Львів.

- Антонюк, Н., 1997. *Українське культурне життя в Генерал-губернаторстві (1939 – 1944)*, Львів.
- Відновлення роботи ПТНЗ, 1941. *Бережанські новини*, 14 вересня.
- УГКЦ, 1942. *Слово Станіслава*, 3 червня.
- Церква йде в підпілля, 1942. *Інформація Львівської Архиєпархії*, 1.
- Церква як оплот віри, 1942. *Інформація Львівської Архиєпархії*, 2.
- Заарештовано вірян Львівської області, 1943. *Інформація Львівської Архиєпархії*, 8-9.

#### References

- Anatomie des SS – Staates. Dokumenten im 2 Rd.: Bd, 1989. Munchen: Deutscher Taschenduch Verlag. [in German].
- Antoniuk, N. V., 1999. *Ukrainske kulturne zhyttia v heneralnii hubernii (1939 – 1944 rr.): avtoref. dys. d-r ist. nauk: 07.00.01 [Ukrainian cultural life in the general province (1939-1944): autoref. thesis Dr. Hist. Sciences: 07.00.01]*, Lviv. [in Ukrainian].
- Antoniuk, N., 1997. *Ukrainske kulturne zhyttia v Heneral-hubernatorstvi (1939 – 1944) [Ukrainian cultural life in the Governor General's Office (1939 – 1944)]*, Lviv. [in Ukrainian].
- Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939 – 1945, 1975. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt. [in German].
- Tserkva yak oploť viry [The church as a stronghold of faith], 1942. *Informatsiia Lvivskoi Arkhyieparkhii*, 2. [in Ukrainian].
- Tserkva yde v pidpillia [The church is going underground], 1942. *Informatsiia Lvivskoi Arkhyieparkhii*, 1. [in Ukrainian].
- UHKЦ [UGCC], 1942. *Slovo Stanislava, 3 chervnia*. [in Ukrainian].
- Vidnovlennia roboty PTNZ [Resumption of PTNZ work], 1941. *Berezhanski novyny*, 14 veresnia. [in Ukrainian].
- Zareshetovano virian Lvivskoi oblasti [Believers of the Lviv region were arrested], 1943. *Informatsiia Lvivskoi Arkhyieparkhii*, 8-9. [in Ukrainian].

#### THE POSITION OF THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CHURCH UNDER THE GERMAN OCCUPATION (1941 – 1944)

Mariia Sankovych

Graduate student of the Department of World History,  
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk

**Abstract.** The article proves that thanks to the flexible organizational, ideological and diplomatic activities of the higher clergy led by Metropolitan A. Sheptytskyi, the Ukrainian Greek Catholic Church managed to preserve its structure in the difficult conditions of the war, to continue a full-fledged religious life, to establish among the Ukrainian people Christian values, national unity and harmony as prerequisites for Ukrainians to obtain their own statehood. The UGCC managed to avoid mass repressions among the clergy and monastics, but its leadership did not remain indifferent to the repressions of the German occupation authorities against the civilian population, condemning such actions in pastoral letters and appeals to the highest German leadership. It was established that Ukrainian priests did a lot to save the Jewish population and representatives of the Ukrainian Resistance Movement.

**Key words:** Ukrainian Greek Catholic Church, religious organizations, OUN-UPA, struggle, underground.